

*Батаканова С.Т.,
п.и.д.*

*Кыргызский Национальный Аграрный Университет
им. К.И.Скрябина*

Шералиева А.Ж.

*Кыргызский Национальный Аграрный Университет
им. К.И.Скрябина*

МАКАЛ-ЫЛАКАПТАРДЫ ИНТЕРАКТИВДҮҮ МЕТОДДОРДУ КОЛДОНУУ ЖОЛУ МЕНЕН ОКУТУУ

ОБУЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦАМ И ПОГОВОРКАМ ПУТЕМ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

Түйүндүү түшүнүктөр: макал, ылакап, мурас, «акыл эс таймашы», «сөз кербени», «кабарлашып окутуу», «сыр сандык», дүйнө тааным, ыргак, рифма, ритм.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, наследие, «соревнование знаний», «словарный караван», «связное обучение», «сундук с секретами», мировоззрение, ритм, рифма.

Кыргыздардын акылмандыгы, тарыхтагы бай турмуштук тажрыйбасы, атамзамандан бери калыптанып, өөрчүп келе жаткан дүйнө тааным, ишенимдери, каадасы, наркы, салты, үрп-адаттары, коомдук жана мамлекеттик түзүлүштөрү, адамдардын өз-ара мамилелери, туугандык карым-катыштары, эл аралык жагдайлары, айтор, адам жашоосу канчалык көп кырдуу болсо, кыргыздын макалдары, ылакаптары, учкул ойлору да ошолордун бардыгын камтыган, ыргактуу, жандуу куюлушкан сөз түрүндө урпактарга жеткен. Макал, ылакаптарды окутуу менен, биз, акыл табабыз, кыргыздын акылмандыгына таазим этебиз жана келечек урпактарды мекенчилдикке, эл жерин сүйүүгө, улууну урматтап, кичүүнү сыйлай билүүгө тарбиялайбыз.

Макал, ылакаптарга «Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерктери» аттуу эмгекте төмөнкүдөй аныктама берилет.

«Макал – коомдук турмуштун бардык жагын кучагына алуучу, адамдардын турмуштук тажрыйбаларынан алынган жана алардын дүйнөгө карата көз караштарын билдирип турган, тарбиялык мааниси терең, курч сөздүү, рифма жана ритмге ээ болгон, ойду бүтүрө айткан кыска, поэтикалык сүйлөмдөрдү айтабыз.

Ылакап – кандайдыр бир окуянын негизинде же адамдардын жүрүш-турушунун, мүнөзүнүн өзгөчөлүгүн жыйынтыктап, так, элестүү кылып берилген, өзүнчө чечүүчү тарыхы бар, көбүнчө каймана мааниде айтылып, контекстке карата мааниси чечилүүчү кыска, образдуу сүйлөмдөрдү айтабыз» [2, 76-б.].

Ал эми окумуштуулар Ж. Шериев жана А. Муратовдор тарабынан түзүлгөн терминдердин түшүндүрмө сөздүгүндө макалдар төмөнкүчө сыпатталат.

«Макал – адамдардын көп жылдардан бери келе жаткан философиялык ой корутундуларын жыйынтыктап, алардын турмуш тажрыйбаларынын негизинен алынган, рифмалашкан жана ритмдешкен бир же бир нече сүйлөмдө ойду бүтүрө айткан, тарбиялоо максатында колдонулган фольклордук чыгармалар» [4, 51-б.].

Жогоруда келтирилген аныктамаларга ылайык, макал-ылакаптар элдин турмуш тажрыйбасынан улам чыкканын, алардын жалпы нравалык функциясы бирдей экендигин байкоого болот.

Фольклорист С. Закиров: «Макал, лакаптар бир доордун продукциясы эмес, ал кылымдан кылымга элдин турмушунун бардык жагы менен тутумдашып, аларды өзүнө сиңирип келген оозеки тарых – дейт [1, 76-б.].

Жыйынтыктап айтканда, макал, лакаптар турмуш туундуларынан чыккан тууралыгы, чынчылдыгы, логикалык жактан так кеселиги, кимге, эмнеге багытталып айтылса да абдан элестүүлүгү, топтугу, кыскалыгы менен баалуу. Фольклордун башка түрлөрүнөн макал, лакаптар мына ушунусу менен олуттуу айырмаланып турат [3, 250-б.].

Демек кылымдын кыйырын кезип, кыргыздын кан-жанынан, кайгы-кубанычынан, көз жашынан жаралып, өзүнө опол-тоодой милдетти алган, эл тарабынан жогору бааланып, руханий мурас, көөнөрбөс азык катары биздин күндөргө келип жеткен макал-ылакаптарды, бүгүнкү окуучунун жан дүйнөсүнө сиңирип, жашоого таяныч катары барктап-баалай билүү деңгээлине жеткирүү – адабият мугалиминин, тарбиячылардын, методисттердин эң башкы милдети.

Макал, ылакаптарды окутууда эске ала турган орчундуу маселе, мугалим окуучуну макал менен ылакапты айырмалап, чегин ажырата билүү көндүмүнө ээ кылышы зарыл. Булар бири-бирине өтө жакын түшүнүк болгондуктан адабият изил-

дөөчүлөр да макал, ылакаптар деп бирге, жанаштырып карап жүрүшөт. Ошондуктан, V класстын окуучусу үчүн кайсы макал, кайсы ылакап экендигин айырмалоо көп кыйынчылыкты, түшүнбөстүктөрдү туудурат. Ошондуктан бул маселе-

ни окуучуга жеткирүү мугалимден кесиптик даярдыкты жана чеберчиликти талап кылат. Макал менен ылакаптын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын ачып берүүдө мугалим төмөнкүдөй схеманы пайдаланса да болот.

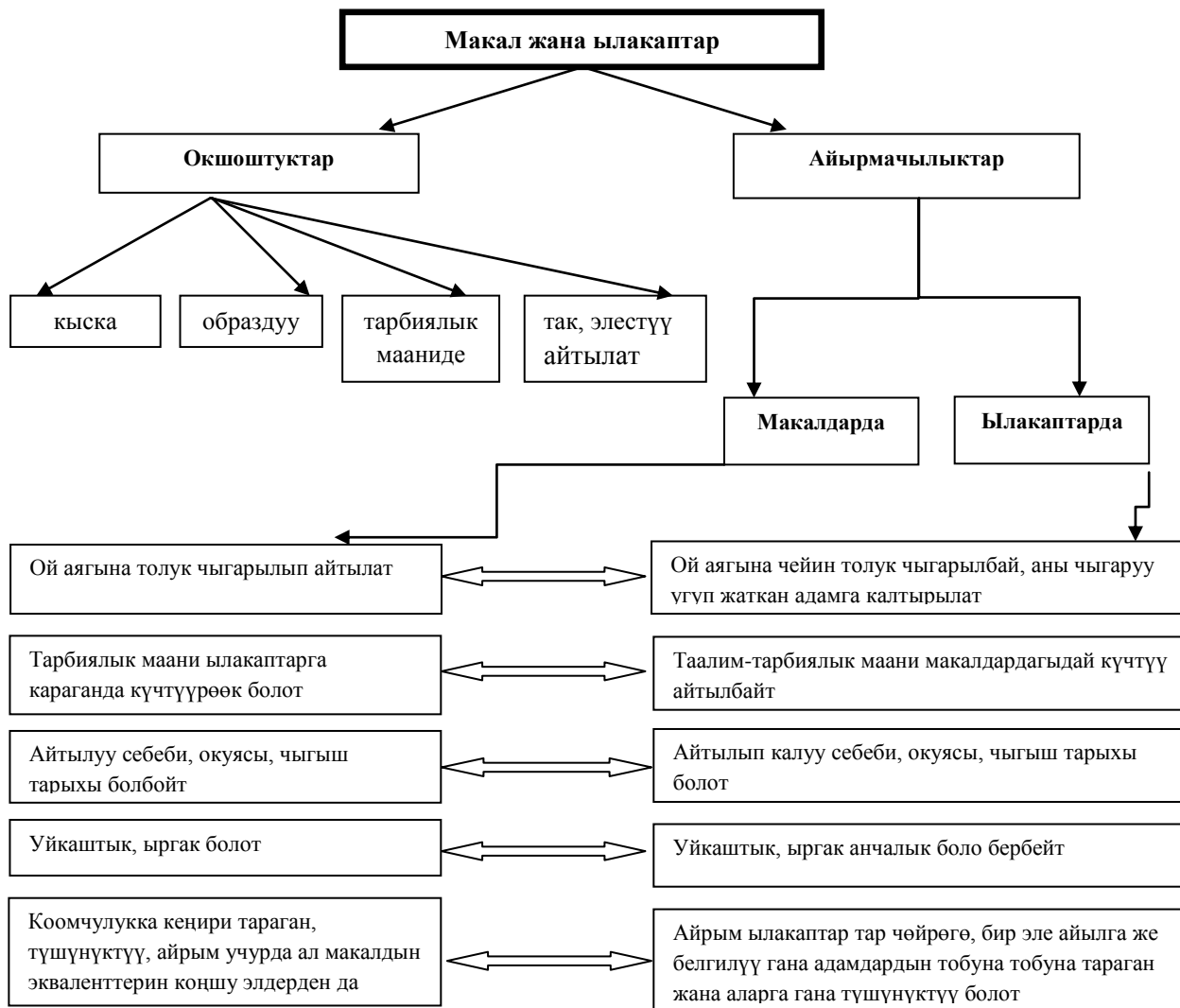

Схема 1. – Макал менен ылакаптын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын ачып берүүгө карата түзүлгөн схема

Жогоруда келтирилген схеманы мугалим көрсөтүп эле тим болбостон, аны жеткиликтүү деңгээлде чечмелеп, мисалдар менен бекемдеп берүүсү шарт.

Окуу программасына ылайык макал-лакаптар жомоктордон кийин окутулат. Ошондой болгонуна карабастан макал-лакаптар менен окуучулар жомокторду өтүп жаткандан баштап эле кез келе баштайт. Ошондуктан теманы өтөөрдөн мурун «Акылдуу дыйкан», «Акыл Карачач», «Алтын куш» жомокторун кайрадан эске түшүрүү, андагы оң каармандардын эл үчүн кылган камкордук, эрдиктери тууралуу сөз козгоо менен жаңы темага өтүү натыйжалуу. Ушул жерден фольклор өзүнө бир канча жанрды камтыганына карабай алар бири-бирине өтө жакын келерин жана

тыгыз байланышта тураарын окуучуга ачыктап берүү зарыл. Мүмкүнчүлүк болсо айрым макал-лакаптардын маанисин чагылдырган сүрөттөрдү, иллюстрациялык материалдарды көрсөтүү да натыйжалуу.

Макал-ылакап менен жомокторду байланыштырууда мугалим жалпы класска «Алтын куш» жомогундагы абышка-кемпирдин жалгыз баласы ата-энесин абдан сүйөт, алардын узак жана жыргалдуу турмушта өмүр сүрүшү үчүн болгон аракетин жумшайт, ошол баланын жүрүш-турушуна байланыштуу силер кандай макал-ылакаптарды билесинер? – деп жалпы класска суроо салат.

Окуучулар алдын ала таратылган флипчарттарга баланын жүрүш-турушуна ылайык келген макалдарды жазып, доскага чапташат.

Мисалы: «Эне сыйлаган элге жагат, ата сыйлаган абийир табат», «Өз атасын сыйлабаган, өз уулунан сый көрбөйт», «Жашында берсин мээнетти, карыганда берсин дөөлөттү» ж.б. Мугалим доскага илинген макалдарды үн чыгарып окуп алардын маанисин жалпы класс менен чечмелешет. Ушул эле ыкма боюнча «Акылдуу дыйкан», «Акыл Карачач» жомокторуна байланышкан макал-лакаптарды табууга да болот.

Окуучулар адам турмушунун тажрыйбаларынын эң негизги кыска, нуска, өтө таамай, курч, учкул, терең мазмундуу сөз тизмектеринен туруп, эки же андан көп саптардан турган ыр түрмөктөрү же «сөздүн чүйгүнү» макалдар экендигин биргелешип иштөө аркылуу билишет.

Макал, ылакаптарды окутууда «Кабарлашып окутуу» ыкмасын да пайдаланса болот. Алгач окуучуларды 1-2-3 деп саноо жолу менен топторго бөлүштүрүп, ар бир топко алдын ала атайын даярдалган макалдарды түзүү үчүн №1 топко «жалкоонун», «уйку», «жан жыргатаары», «менен», «жан кууратаары», «түш», «эмгек менен», «иш»; №2 топко «эне», «жагат», «табат», «абийир», «элге», «ата», «сыйлаган»; №3 топко «өз», «сыйлабаган», «атасын», «көрбөйт», «уулунан», «сый» сыяктуу сөздөрдөр жазылып салынган конверттер жана бирден А-4 форматындагы кагаз, бирден маркерлер таратылат. Окуучулардын санына жараша өз-өзүнчө бөлүктөргө бөлүнүп кесилген сөздөрдү, же сөз айкаштарын төшүнө тагышат. Маанисине карата бөлүктөрдүн 1 бүтүн сүйлөмдөн турган 3 макалды түзүшөт.

1. Ар бир топ макалдын мазмунуна ой жүгүртүп, ой түйүндөрдүн мазмунун өз алдынча чечмелеп, дептерлерине жазышат.

2. Өз алдынча иштерин топ менен биргелешип талкуулашат да, ар бири өзүнүн А-4 кагазына жазышат.

3. Ар бири өзүнүн тобунда талкууланган макалдын маани-маңызы жана анын чечмелениши, көз караштары боюнча топтун биргелешкен оюн айтып беришет.

4. Бардык топтун ою айтылгандан кийин мурдагы орундарына отурушат

5. Жалпы топ дептерлеринин ортосуна «макалдар» – деп жазып, ага тиешелүү «эң маанилүү», «негизги» – деген сөздөрдү өз алдынча жазышат.

6. Өз тобу менен салыштырып, талкуулашып «макал» – деген сөздүн аныктамасын жалпы класска окуп беришет

7. Айтылбаган идеяларды кошумчалап, аныктаманы дептерлерине жазып алышат.

Берилген макалды биргелешип чечмелеп, аныктамасын иштеп чыгуу аркылуу ар түрдүү тарбиялык маанисин анализдөө жана башкалардын оюн жана өз көз карашын түшүндүрө билүү

жөндөмдүүлүгүн калыптандырат. Окуучулардын билимин тереңдетүү жана бышыктоо максатында төмөнкүдөй суроолорду берип, жооп алууга аракет кылат.

1. Макалды окугандан кийин кандай сезимдерге дуушар болдуңар?

2. Адам укугу, ден-соолук, адилеттик, гумандуулук, эмгек, чынчылдык боюнча кандай макалдарды билесинер?

3. Дүйнө элдеринин кандай маанилеш макалдарын билесинер?

4. Бул иш-аракетте кандай таң калуулар, кызыгуулар пайда болду?

5. Сенин жашооңдо кайсы макал-лакаптарды көп кездештиресин?

6. Мындай чыгармалар кимдер тарабынан чыгарылат?

7. Азыркы күндө макал-лакап жаралышы мүмкүнбү?

8. Макал-лакаптарды окуунун зарылдыгы барбы?

9. Макал менен лакапты кантип айырмалоо керек?

10. Азыркы жашоо-шартка ылайыкташкан жаңы макал же ылакапты айтып бере аласыңбы?

Суроолорго жооп алган соң окуучуларга үй тапшырмасы берилет.

Жаратылышта элди, жаныбарды сактоо, камкордук көрүү боюнча макалдардан таап келүү жана класска окуп берүү.

Макал, ылакаптарды окутууда «сыр сандык» оюн ыкмасын колдонууга да болот. Бул оюнда атайын даярдалган сандыкчага макал жашырылат. Мугалим макалдын маанисин ачып бере ала турган сүрөт тартат. Тартылган сүрөттүн негизинде окуучулар кайсы макал тууралуу сөз болуп жатканын боолголоп айтып беришет. Бул ыкма окуучуларды изденүүгө түртүп, ой жүгүртүүсүн калыптандырат.

«Баба сөзү – улуу сөз», «Ата-бабанын аманатын туталык», - дешет элибизде. Кыргыз эли эзелтен эле тоо суусундай ташыган ырчылардын ырын, сынчылардын сырдуу сөзүн, көрөгөч көсөмдөрдүн келечек көчүн уккан, жолоочуну жолдон уккан, манасчыны түнөп уккан, боздогонду бозуп уккан, сөзгө өзгөчө маани берген эл экендигин окуучу баалайт. Ага өз көз карашын, түшүнүгүн биргелешип, чыгармачылык менен иштөө аркылуу өркүндөтүшөт. Буга жетишүү үчүн «Акыл эс таймашы», «Сөз кербени» ыкмасын колдонсо болот.

Алгач окуучуларды 1-2-3 деп санатуу ыкмасы менен 3 топко бөлүп алабыз. Бөлүнгөн топторго макал-ылакаптардын бир сөзү же бир бөлүгү айтылат да кийинки бөлүгү жашырылат.

Мисалы, «Бай союуга козу таппай», «айранга нан малып жейт», «Адалсынган молдонун үйү-

нөн», «Күн караган суукка тоңот», «сөөк менен кошо кетет» «Туура сөз темирди тешет»

Макалдын же ылакаптын 2-бөлүгүн топтогучулар бири-бири менен кеңешип табышат.

Табылган макал-ылакаптын маанисин окуучулар чечмелеп айтып беришет.

Ар бир топтон бирден окуучу чыгып жүргүзүлгөн оюндун негизинде өз бааларын берет, мугалим окуучулардын баалоосун эске алуу менен жыйынтык чыгарат.

Макал-ылакаптарды колдонуп, каалаган жанрында өз чыгармаларын жазып келип, класска айтып берүүнү мугалим окуучуларга тапшырма катары берсе болот.

Макал-ылакаптарды окутууда окуучунун теманы тиешелүү деңгээлде өздөштүрүүсүнө жетишүү үчүн «Ким чечен?» – деген ыкманы колдонууга да болот. Окуучулар эки топко бөлүнөт. Мугалим тарабынан топторго тема ташталат.

№1 топ «Ийгиликтин ачкычы – эмгек»

№2 топ «Ашың калса калсын, ишиң калбасын»

Берилген темага ылайык топтор бири-бири менен макал-ылакап айтышат, кайсы топ көп жана орундуу макал-ылакап тапса, ошол топ жеңүүчү болот. Бул ыкма окуучунун ой жүгүртүүсүн өстүрүп, тез ойлонууга көнүктүрөт. Макалдарды биргелешип чечмелөө аркылуу ар түрдүү тарбиялык маанисин анализдөө жана башкалардын оюн жана көз караштарын түшүндүрө билүү жөндөмдүүлүгү калыптанат.

Адабияттар:

1. Закиров С. Кыргыз элинин макал-ылакаптары. – Ф., 1972
2. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки. – Ф.: Илим, 1973. –709 б.
3. Кыргыздын макалдары жана ылакаптары. [Текст] / түз. Керимжанова Б. – Ф.: Кыргызстан, 1984. – 162 б.
4. Шериев Ж., Муратов А. Адабият терминдеринин түшүндүрмө сөздүгү / мектеп окуучулары үчүн. – Б.: Айат, 2004. – 117 б.